

Віктор Шарпаний, Петро Яценюк (Київ)

ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОБЕЗУ В УСРР У РОКИ МАСОВОЇ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ І ГОЛОДУ

Соціальна тематика в історичних дослідженнях набуває науково-теоретичного і практичного значення, прикладним виявленням якої є зосередження уваги істориків на проблемах повсякденного життя різних суспільних груп. Інститут соціального забезпечення залишився поза увагою істориків та соціологів, хоча тема вирізнялася повсякденним соціологічним дискурсом, адже йшлося про умови життя великих груп людей.

Колективізація селянських господарств, яка достатньо висвітлена в історіографії, була основним методом соціалістичної реконструкції сільськогосподарського виробництва. Вона зруйнувала соціально-економічні підвалини традиційного повсякденного укладу життя селян, позбавила засобів і фінансово-господарських можливостей для матеріального самозабезпечення, відтак про знедолених людей мали дбати державні, кооперативні та колгоспно-радгоспні органи і соціальні служби. Сподівання на господарсько-економічну ефективність соціалістичного сектора та підсобних селянських господарств спричинили реорганізацію місцевих осередків системи соціального забезпечення, трансформацію їхніх функцій, запровадження принципу госпрозрахунку та пошуку внутрішніх резервів.

Темпи і форми колективізації селянських господарств, зміна питомої ваги соціально-економічних секторів у виробництві сільськогосподарської продукції віддзеркалювали політико-економічні пріоритети тоталітарного режиму, основним завданням якого було зміцнення матеріальної бази внутрішніх військ та обороноздатності країни шляхом форсування індустріалізації, докорінного реформування аграрних відносин. Напередодні масової колективізації, судячи з показників усупільнення основних засобів та худоби, селяни мали здатність та господарську можливість для здійснення самозабезпечення, позаяк в їхній власності залишалася земля, посівний клин, реманент, худоба. Форсована і примусова колективізація, яка відбувалася прискореними темпами, змінювала радикальним способом соціально-економічний уклад села. Селянська подвірно-фермерська економіка була зруйнована. Колгоспи стали основними виробниками сільськогосподарської продукції, перерозподіливши майно насильно колективізованих селянських господарств, у тому числі родин червоноармійців, інвалідів війни, тобто контингенту системи соціального забезпечення. На колгоспи покладалися обов'язки не лише основного виробника на селі, а також організатора

соціальної допомоги, тому що вони зосередили матеріальні блага, хоч і вироблені колективно. Вражає катастрофічний стрибок у безодню злиденності селян-домогосподарів, яких з політичних міркувань називали «одноосібниками». Вони домінували на ринку зерна у 1928 р., будучи його основним виробником, а по завершенню масової колективізації виявилися неспроможними до самозабезпечення.

Здійснення колективізації та одночасної реорганізації системи соціального забезпечення виявилися складовими частинами загального процесу реконструкції народного господарства, які тісно переплелися. Колективізація мала відтворити матеріальну базу для соціального добробуту селян, але колгоспна система була підпорядкована форсованій індустріалізації та військовополітичній доктрині ВКП(б). Парадоксально, але факт – діяльність сільських товариств взаємодопомоги (СТВ), які у 20-х рр. були «паростками» справжньої селянської взаємодопомоги, зосереджувалася на організації колективних господарств. Структура СТВ була залишена в штатах НКЗ УСРР, але з'явилася посада «...інспектора по касах колективізованого селянства»¹.

Політизація діяльності СТВ, їх реорганізація і спрямування на забезпечення форсованих темпів колективізації – фактично ліквідувала принципи собезівського осередку на селі, перетворивши на знаряддя мобілізації коштів для індустріалізації. Громадська організація мала б дбати про соціальну взаємодопомогу, а її використали для матеріальної підтримки державних експериментів.

У зв'язку з цим, постало питання про зміну форм і методів роботи державного апарату, кооперативних та громадських організацій, в тім числі селянських товариств взаємодопомоги. Треба було визначити далішні шляхи розвитку селянської взаємодопомоги за умов суцільної колективізації.

Безперечно, що зміна виробничих взаємовідносин, які виникають на ґрунті колективізації, змінює і рівень матеріального стану господарства, що увійшли в колгосп. Його матеріальний добробут органічно ув'язується з добробутом колгоспу в цілому. Отже, виробничі інтереси колгоспника цілком розв'язуються в колгоспі, де він активно працює.

А коли так, то функції селянських товариств взаємодопомоги – надавати насіннєву, трудову та іншу виробничу допомогу неможливічкому господарству, при суцільній колективізації – відпадають². Масове створення колгоспів, зумовило організаційну перебудову СТВ і громадських форм соціальної допомоги, тому що колективні господарства перебрали на себе функції матеріального забезпечення. Деструктивність чергового реформування була цілком очевидною: суцільна колективізація завершилася, відтак повноваження СТВ переходили де-факто до колгоспів. Теза про скасування права «...надавати насіннєву, трудову та іншу виробничу

допомогу незаможницькому господарству» в умовах масової колективізації свідчила про свідоме усунення громадських форм селянської взаємодопомоги, що призвело до катастрофічних наслідків – голоду. СТВ обслуговували усіх селян, за винятком так званих «куркулів», а колгосп зосереджувався лише на колгоспниках.

Отже, колгоспники мали займатися самозабезпеченням, використовуючи внутрішні ресурси: плату за трудовні, присадибну ділянку, членські внески з каси взаємодопомоги колективізованого селянства (КВКС). Принцип оплати праці колгоспників на трудовні, запроваджений фактично з 1931 р., виявився малоефективним, як і вся система розподілу матеріальних благ у колгоспах.

Оплата на трудовні, тобто їх грошовий та натуральний еквівалент, залежала від наявності хліба, від врожаю, від матеріально-технічної бази колгоспу, від кількості працездатних колгоспників, тому колгоспи вирізнялися за рівнем оплати праці, відтак і можливого соціального забезпечення через КВКС. Динаміка натуроплати на трудовдень виявилася доволі показовою. У 1931 р. до 1 кг зерна на трудовдень одержали 18,7%, у 1932 р. – 24,7%, у 1933 р. – 0,5% колгоспів, від 1 до 2 кг у 1931 р. мали 47,9% господарств, у 1933 р. лише 8,6% колгоспів³. У голодні роки, коли селяни масово помирили від голоду, кількість вироблених трудовнів виявилася мізерною.

Колгоспники без трудовнів могли сподіватися лише на власне підсобне господарство, якщо вони його мали. Майже половина колгоспів мала від 50 до 100 трудовнів, зароблених колгоспниками, відтак, якщо припустити, що вони одержали по 1 кг на трудовдень, то їх заробіток становив максимум один центнер. Розподіл на трудовні відбувався два рази на рік: видача авансу та повний розрахунок. Максимальна видача на трудовдень сягала 11 кг, але її видали або нарахували лише 2,5% колгоспів⁴. Фактично трудовні, тобто заробіток колгоспників, не стали джерелом доходності селянських родин і засобом існування.

Хлібозаготівельна кампанія, яка відбувалася протягом 1931–1933 рр., унеможливила повноцінну виплату натуральної і грошової частини на трудовні. 18 листопада 1932 р. ЦК ВКП(б) прийняв постанову «Про заходи по посиленню хлібозаготівель», якою забороняв будь-яку видачу натуравансів в усіх колгоспах, що «...незадовільно виконували план хлібозаготівель»⁵. Розданий на трудовні хліб насильно повертали хлібозаготівельні комісії, а до колгоспів та одноосібних господарств застосовували натуральні штрафи у розмірі 15-місячної норми заготівель м'яса по колективному і одноосібному секторах. Політичне рішення ЦК КП(б)У виконували радянські органи влади.

Укрколгоспцентр інформував партійні структури про масові факти «...проявів голого адміністрування над колгоспами»⁶. «Комісії, – зазначалося у звіті Укрколгоспцентру за листопад 1932 р., – які були утворені по колгоспах, таким чином списали (по 54 колгоспах з 71) 543 тис. трудоднів, або 21% до всіх вироблених трудоднів в цих колгоспах, що пересічно становить 10 тис. трудоднів на кожен колгосп»⁷. Зароблених трудоднів позбавляли за порушення трудової дисципліни, за «погану якість роботи», невироблення норм, за «...відмовлення усупільнювати худобу» тощо. Виявляється, що від 70 до 95% колгоспів не видали натураванси колгоспникам на зароблені ними трудодні. Причина проста: весь хліб було здано на виконання хлібозаготівельного плану. Фактів позбавлення трудоднів колгоспників було безліч, у тому числі інвалідів війни, родин червоноармійців, тобто контингенту собезу.

Тотальне вилучення зерна, картоплі, інших продуктів харчування унеможливило повноцінне функціонування кас взаємодопомоги колективізованого селянства, позаяк селянам бракувало коштів для формування громадського фонду за рахунок членських внесків. Тому запроваджувались інші форми забезпечення, що їх повинні були здійснити каси взаємодопомоги колективізованого селянства. В селах, де колективізували 60–70% і більше селянських господарств, потрібно було реорганізувати СТВ на каси взаємодопомоги колективізованого селянства⁸. За статутом КВКС кожен колгосп мав право організувати їх, але не заперечував існування СТВ, які мали сприяти суцільній колективізації. Методика наповнення кас членськими внесками виявилася прозорою, але в умовах хлібозаготівельних кампаній 1931–1933 рр. безперспективною.

Найкраща метода вирахування членських внесків, – на думку теоретиків собезу, – що може забезпечити закономірність фінансових надходжень і витрат на подання різних форм допомоги – це встановлення певного відсотка від виробітку колгоспника. Необхідно було встановити від 1-го до 2% з вироблених колгоспником трудоднів, тобто, чим більше трудоднів колгоспник виробив, тим менший процент він платив до каси. Крім цього, колгоспник, що мав частину індивідуального господарства, платив додатковий членський внесок до каси за цю частину господарства⁹.

У лютому 1933 р. від 70 до 95% колгоспів не розраховалися з колгоспниками, відтак про внески до КВКС не могло бути і мови. До кас мали право записуватися і селяни-одноосібники, сплативши членські внески. Вони потерпали від податків та хлібозаготівель, а в районах масової колективізації не одержували допомоги від СТВ, які припиняли свою діяльність. Курс на індустріалізацію вимагав мобілізації внутрішніх фінансових ресурсів, які радянський уряд вирішив почерпнути шляхом

непосильного податкового тиску на селян. Їх зобов'язували брати облігації «селянської позики» до фонду індустріалізації, сплачувати сільськогосподарський податок, а також так зване «самообкладання», тобто своєрідний надподаток, котрий спочатку становив 35%, а згодом неухильно зростав – до подвійної ставки єдиного сільгосподатку, особливо для «куркулів». Кампанія стягнення так званої «селянської позики» і самообкладання мала класовий принцип та була спрямована насамперед проти заможних селян. Визначення соціально-економічного статусу селянського господарства як «куркульського» вносило деструктив в діяльність органів соціального забезпечення, тому що серед них були інваліди Першої світової війни, родини червоноармійців, але «реконструктивна доба» фактично перекреслила принципи і форми роботи місцевих осередків собезу. Заможні селянські господарства стали об'єктом визиску з боку держави, джерелом мобілізації коштів. Так, Запорізький окрвиконком констатував у березні 1929 р. те, що від сільськогосподарського податку звільняються 16,5% повністю і 8,1% господарств частково, а від самооподаткування – повністю 28,8% та 12,3% – частково¹⁰. Сума оподаткування або самообкладання, доведена окрфінвідділом до сільської ради, не зменшувалася внаслідок звільнення бідняцьких господарств від сплати, а перекладалася «на куркульські господарства», яких в Запорізькій окрузі було 8%, відтак на них «...сума самообкладання після перекладки стосовно суми початкової розкладки коливається від 20 до 200%»¹¹. Класовий принцип «прогресивної» ставки самообкладання діяв протягом 30-х рр., а запровадження системи примусових заготівель сільськогосподарської продукції виснажило селян та колективні господарства, загострило соціальну ситуацію в українському селі, дискредитувало роботу і функцію всієї системи соціального забезпечення.

Реорганізація Наркомсобезу і всієї системи соціального забезпечення, яка співпала з проведенням адміністративних реформ та здійсненням реконструкції народного господарства, ослабила її фінансово і поглибила внутрішні протиріччя. Ліквідація округово-адміністративних одиниць і перехід на 2-ступеневу систему управління (район–центр) внесла відповідну дезорганізацію в роботу собезу, особливо в сільських районах. До адмінреформи 1930 р. УСРР мала 41 округу, відтак і округовий штат органів собезу, котрий вирізнявся наявністю інспекторів. Створення районів вимагало збільшення кількості штатних одиниць, тому СТВ мали стати опорним пунктом НКЗ УСРР на селі, однак їх реорганізували. Нарком соціального забезпечення УСРР Г. Покорний, пояснюючи суть чергової реорганізації підпорядкованої йому системи, покладав великі надії на сільські ради, на їхні культурно-соціальні секції¹². Зосередження

оперативних функцій по соціальному забезпеченню в райвиконкомах, міськрадах та сільських радах з організаційної точки зору наближало апарат до населення, але в умовах глобальної соціалістичної реконструкції їхня діяльність була підпорядкована мобілізації фінансових ресурсів.

Однією з причин скорочення штатів Укрнаркомсоцзабезу УСРР виявилось обмеження його фінансування, перегляд соціального контингенту з метою оптимізації витрат. Однак, судячи з опублікованих документів, ефективній діяльності собезу перешкоджала деструктивна економічна політика держави, особливо в сільському господарстві. Витрати на соціальні потреби фактично усунули з центрального та місцевого бюджетів, а в умовах форсованих хлібозаготівельних кампаній уряд скасував централізоване постачання соціальних закладів. «Директивами Наркомпостачання, – зазначалося в листі заступника наркома освіти О. Потоцького від 19 березня 1931 р., – знято постачання хлібом учителів, дитячі інтернатні установи та припинено виділення продуктів для виготовлення безкоштовних гарячих сніданків для школярів – дітей наймитів, бідноти та низькооплачуємих робітників. З наведених співробітниками НКО довідок в апараті Наркомпостачання виявилось, що це стосується 180 районів, що не виконали планів хлібозаготовок. Цим районам заборонено з поточних хлібозаготовок постачати дитячі інтернатні установи і виділяти продукти для гарячих безкоштовних сніданків, з централізованого фонду для цих районів теж не виділено»¹³. Така політика державного органу влади спричинила катастрофічне становище інтернатних установ та інших закладів соціального спрямування. Діти масово залишали подібні заклади і шукали матеріальної допомоги по селах.

Голодних дітей, а їх налічувалося в областях УСРР сотні тисяч, батьки відвозили до міст, віддавали до інтернатних установ, дитбудинків, збільшуючи таким чином кількість безпритульних. На початку березня 1933 р. лише у 42 районах Київської області було виявлено понад 112 тис. голодуючих дітей¹⁴. Південна Дніпропетровська область також потерпала від голоду, особливо діти, про що 28 лютого 1933 р. облвиконком інформував уряд УСРР. Матеріальної допомоги, судячи з листа його голови, потребували 70 тис. дітей ясельного віку, 250 тис. дошкільного віку, 50 тис. учнів загальноосвітньої школи, а також 300 тис. колгоспників. На Харківщині вдалося охопити наприкінці квітня 1933 р. 114 тис. дітей сезонними яслями-патронатами, на Київщині 128 тис. дітей, на Одещині 133 тис., на Вінниччині 26 тис., на Донеччині 30 тис.¹⁵ Їх обліком та організацією допомоги займалися Наркомат охорони здоров'я, Наркомпостачання, ЦК Українського Червоного Хреста, система дитячих закладів. Участь Наркомсоцзабезу виявилася найменш ефективною, особливо на селі, а в містах діяли міські товариства взаємодопомоги (МТД).

Запровадження карткової системи розподілу продовольчих і деяких промислових товарів, скасування централізованого постачання ними установ соціально-культурного спрямування, функціонування принципу продрозверстки та хлібзаготівельних комісій створювали несприятливу ситуацію для діяльності місцевих органів соціального забезпечення. На них лягав основний тягар відповідальності та організації допомоги різним категоріям населення. Нарком соціального забезпечення УСРР Г. Покорний видав у 1932 р. навіть спеціальну брошуру про структуру та функції кас громадської взаємодопомоги. «Втягуючи і організовуючи колгоспний актив на виконання планів і практичних завдань кас, – наголошував він, – треба особливу увагу приділити збиранню членських внесків. Адже це є основна форма мобілізації касами коштів для розгорнення громадської взаємодопомоги серед своїх членів»¹⁶. Він визнав колгоспно-громадський статус кас взаємодопомоги і запропонував власну методику визначення розміру членських внесків, враховуючи доходи селян від усуспільненого і неколективізованого секторів господарювання.

«Колгоспник – член каси одержав від колгоспу за трудовні 175 крб. та ще має прибутків від свого неусуспільненого господарства 85 крб., – він разом має прибутків 260 крб. на рік. Коли встановити з цієї загальної суми, скажімо, 2% до каси взаємодопомоги – це становитиме всього 5 крб. 20 коп. членських внесків на рік. Та такий порядок вираховання членських внесків не можна вважати за доцільний. Правильніше встановити диференційований членський внесок, при чому рекомендується такі відсотки: з прибутків колгоспника за трудовні, скажімо, – 1,5%, з прибутків неусуспільненої частини господарства колгоспника – 2,5%. Щодо одноосібних господарств – членів каси, то з їхніх прибутків встановлюється членський внесок пересічно – 25%»¹⁷. Колгоспники не одержували грошової та натуральної винагороди за зароблені трудовні, тому не мали можливості сплачувати внески до кас. «Перевіркою апарату ДПУ низки сіл і районів, – підкреслювалося в доповідній записці Дніпропетровського облвиконкому до РНК УСРР, – виявлено, що недоїданням значною мірою страждає виробничо-колгоспний актив, що має 300–900 трудовнів». 16 серпня 1933 р. голова ЦК КП(б)У і одночасно нарком освіти УСРР В.П. Затонський, аналізуючи господарський та соціальний стан колгоспів, інформував ЦК партії про «...зухвале ставлення колгоспної адміністрації, сільрадників до рядової колгоспної маси...» і те, що навіть зазвичай законних авансів на трудовні не видавали¹⁸. Нагадаємо, що у 1933 р. понад 350 трудовнів мали колгоспники лише у 2% колективних господарств, тобто так звана

трудова активність і трудовий героїзм не були явищем масовим, тому що не було стимулу.

Реальна ситуація в українському селі 30-х рр. була катастрофічною, яка потребувала не профілактичних заходів, а системного подолання причин – скасування політики хлібозаготівель за принципом жорстокої продрозкладки, заборону насильницької колективізації, унеможливлення податкового визиску селян, надання термінової і комплексної соціально-медичної допомоги. Від голоду, спричиненого хлібозаготівельними кампаніями, потерпали всі селяни – колгоспники, одноосібники, ударники, переможці соцзмагання, звичайні люди, про що свідчать архівні документи і матеріали. «Бригадирівська сільська рада сповіщає, – наголошувалося у листі її голови, – що стан з харчуванням в колгоспах під загрозою, особливо в комуні «Червоний фронтовик». На 5 червня захворіло від недоїдання до 40 душ та слабих до 100 душ, які не можуть працювати. Мається випадки смертей ударників, кращих комунарів»¹⁹. Колгоспники зверталися до сільських рад, до керівництва колгоспів, до уряду, але чомусь нехтували допомогою КВКС.

Організатори кас взаємодопомоги, використовуючи членські внески та економічні можливості колективних господарств, формували в українському селі нову систему соціального забезпечення, яка апріорі виглядала цілком оптимістично. Надання матеріальної допомоги на випадок втрати працездатності, утримання інвалідів, осіб похилого віку – належали до обов'язків кас, судячи з їхніх намірів.

Виробничий принцип, тобто матеріального соцзабезпечення контингенту собезу, а також максимальне використання громадських форм стали доміантними, які свідчили про усунення держави від здійснення конструктивної політики соціального абезпечення. Зосередження цієї справи в колгоспах, особливо на стадії їх організаційно-господарського становлення, виявилось трагічною помилкою, утопічним кроком. Криза колгоспного ладу, як свідчать сучасні історичні дослідження²⁰, спричинена деструктивною соціально-економічною політикою партійно-радянських органів, супроводжувалася деградацією сільськогосподарського виробництва.

Загальна кількість худоби за два роки масової колективізації зменшилася у 2 рази, відтак і продовольча база селян, в результаті матеріально-фінансові можливості кас взаємодопомоги колгоспників були жалюгідними, а зібрані кошти спрямовували до фонду індустріалізації. Запроваджуючи систему кас взаємодопомоги замість СТВ, їх організатори намагалися використати ці громадські об'єднання для виховання селян та зміцнення соціалістичного ладу в українському селі. Вона, за браком коштів, не могла підтримати ударників, які мали багато вироблених трудоднів, але намагалася впливати на «ледарів». Принцип трудової

участі, запропонований наркомом соціального забезпечення, в умовах тотального голоду, коли селяни не мали фізичної можливості працювати, є доказом недієздатності кас як закладів соціального забезпечення.

Оптимістичними були побажання і наміри наркома Г. Покорного, котрий покладав надії на ефективну допомогу жінкам-селянкам під час вагітності та після пологів. «Надати вчасно й реальну допомогу жінці-колгоспниці або одноосібниці – членові каси під час пологів (уможливити їй вчасно дістатись до лікарні, забезпечити потрібні речі для дитини й поліпшити харчування на цей період), – зазначав він – це значить зробити велику роботу, що має величезне господарське і політичне значення.

Отже, каси мають приділити справі допомоги жінці-колгоспниці й одноосібниці під час пологів виняткову увагу, і зокрема, дружині червоноармійця, інваліда тощо»²¹. Про гуманістичний підхід він не говорив, а політично-господарський аспект виокремив. Архівні документи свідчать про масову смертність дітей, про мільйони ненароджених, про людодіство, які дискредитували не лише радянську систему соціального забезпечення, а також і саму владу. Помісячні дані смертності і народжуваності, зафіксовані органами ЗАГСів у 1933 р., розкривають жахливу ситуацію в Україні: у травні народилося 25882 особи, померло 253155, у червні 28687 народилося, померло 361195, у липні відповідно – 30809 і 278789, у серпні – 34764 та 65649 осіб²².

Своєчасної і, головне, реальної допомоги протягом 1932–1933 рр. вимагали жінки-колгоспниці. Не дочекавшись її надходження, дехто вдавався до канібалізму, до поїдання власних дітей. У доповідній записці Київського облвиконкому до РНК УСРР 15 лютого 1933 р. зазначалося: «За останній час зареєстровано кілька випадків людодіства. Так, мали місце випадки людодіства: в Білоцерківському районі у с. Вільшана, в Богуславському районі у с. Михайлівка громадянка А., 48 років, одноосібниця, середнячка, зарізала та з'їла свою 8-річну дочку. В Тетіївському районі в с. Черепин одноосібниця громадянка Б. зарізала і з'їла дочку 10 років». Канібалізм став масовим явищем в усіх областях УСРР протягом першої половини 1933 р., судячи із сучасних наукових досліджень істориків²³. Вони зайвий раз підкреслюють руйнівні наслідки соціально-економічної політики радянської держави, сталінської модернізації народного господарства у вигляді насильної суцільної колективізації та форсованої індустріалізації.

Проголошення та здійснення масової колективізації докорінним чином змінило соціально-трудова та виробничі відносини в сільському господарстві, що зумовило перегляд усієї системи соціального забезпечення сільського населення. Реорганізація СТВ і штучне створення

КВКС, зосередження собезівських функцій у сільських рад фактично децентралізували систему Наркомсоцзабезу. Принципи і форми соціальної допомоги віддзеркалювали ідеологічні постулати більшовизму, а діяльність КВКС, СТВ унеможлиблювала деструктивна хлібозаготівельна політика держави. Каси взаємодопомоги, як громадська організація, були нейтралізовані радянсько-партійною номенклатурою, хоча, як форма взаємодопомоги, мали перспективу розвитку.

Таким чином, реорганізація системи соціального забезпечення в Україні у кінці 1920-х – 1930-ті рр. відбувалася в умовах радикального перетворення соціально-економічних відносин і принципів управління промисловістю і сільським господарством. Політико-економічна доктрина соціалістичної реконструкції, яку почали запроваджувати форсованими темпами наприкінці 1929 р., спонукала державні інститути влади переглянути концепцію та особливо обсяги фінансових витрат, вишукувати можливості їхнього економічного використання, а також засоби для внутрішньої мобілізації коштів. Відбувся перегляд штатів, структури і функцій системи Наркомсоцзабезу, особливо місцевих установ і закладів.

Здійснення адміністративно-територіального поділу УСРР у 1930 та 1932 роках позначилося на структурних змінах самої системи соціального забезпечення. Вона формувалася за адміністративно-функціональним та суто територіальним принципом, внаслідок чого посилилася роль місцевих органів влади – райвиконкомів (РВК) та сільських рад. Створені при РВК відділи собезу фактично зосередили повноту регулятивно-розпорядчих функцій, а сільські ради виконували функції органів соціального забезпечення. Спостерігалася своєрідна децентралізація апарату управління Наркомсоцзабезу, лібералізація діяльності місцевих структур собезу, але всі вони перебували під загальним наглядом державних органів влади. Упродовж 1932–1933 рр., коли в Україні тривав голод, система соціального забезпечення, особливо на селі, фактично виявилася бездіяльною. Малоєфективним було і соціальне страхування, яке у 1933 р. передали у підпорядкування профспілок. Незважаючи на радикальні зміни всієї системи соціального забезпечення, вони залишалися під наглядом державних та політичних структур, формуючи певним чином громадську думку про «соціальну турботу» соціалістичної держави до трудящих. Безумовно, органи собезу виконували і профілактичну функцію, враховуючи наслідки соціально-політичних експериментів в суспільстві, внаслідок яких з'явилися десятки тисяч безпритульних дітей, жебраків і різних категорій соціаномаліків.

Ліквідація СТВ в період масової колективізації виявилася передчасною, а створення КВКС не вплинуло на конструктивне

вирішення гострих соціальних проблем. В умовах голоду, спричиненого руйнівними наслідками хлібозаготівель та економічною політикою держави в сільському господарстві, система соціального забезпечення фактично перестала виконувати властиві їй функції.

¹ Хроніка // Вістник соціального забезпечення. – 1930. – № 5–6. – С. 33-34.

² Брусиловський Л.М., Чепурко М.П. Громадськість у системі соціального забезпечення. – Х., 1932. – С. 11-12.

³ Колективізація і голод на Україні 1929–1933: Збірник документів і матеріалів / Друге вид., стер. – К., 1993. – С. 637.

⁴ Там само.

⁵ Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 254.

⁶ Колективізація і голод на Україні 1929–1933: Збірник документів і матеріалів / Друге вид., стер. – К., 1993. – С. 554.

⁷ Там само.

⁸ Брусиловський Л.М., Чепурко М.П. Громадськість у системі соціального забезпечення. – Х., 1932. – С. 14.

⁹ Там само. – С. 16.

¹⁰ Колективізація і голод на Україні 1929–1933: Збірник документів і матеріалів / Друге вид., стер. – К., 1993. – С. 74.

¹¹ Там само. – С. 75.

¹² Покорний Г. Система соціального забезпечення й ліквідація округ // Вісник соціального забезпечення. – 1930. – № 3–4. – С. 4.

¹³ Колективізація і голод на Україні 1929–1933: Збірник документів і матеріалів / Друге вид., стер. – К., 1993. – С. 306.

¹⁴ Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 400.

¹⁵ Там само. – С. 499.

¹⁶ Покорний Г.М. Каси громадської взаємодопомоги колгоспів. – Х., 1932. – С. 8-9.

¹⁷ Покорний Г.М. СТВ в перевиборах рад // Вісті ВУЦВК. – 1930. – 19 листопада.

¹⁸ Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К.: Вид-во політ. літератури України, 1990. – С. 548.

¹⁹ Колективізація і голод на Україні 1929–1933: Збірник документів і матеріалів / Друге вид., стер. – К., 1993. – С. 627.

²⁰ Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки. – К., 2003. – С. 385.

²¹ Покорний Г.М. Каси громадської взаємодопомоги колгоспів. – Х., 1932. – С. 17.

²² Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки. – К., 2003. – С. 500.

²³ Там само. – С. 568.